Tomas ČELKIS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos sienos „prie Juodosios jūros“ XV–XVI a.

Tomas Čelkis – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Senovės ir Viduramžių istorijos katedros doktorantas; adresas: Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius; el. paštas: pastas.tc@gmail.com; Tomas.Celkis@if.stud.vu.lt; mokslinių interesų sritys – istorinė geografija, valdžios ir valstybės struktūrų istorija Viduramžiais, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų istorija.

Anotacija. Tiriama XV–XVI a. LDK sienų su totorių ordomis, Moldova, Osmanų imperija istorija. XV a. šaltiniai liudija apie LDK valstybinių sienų sampratos klostymąsi, o amžiaus antroje pusėje aprašyta LDK „Simono Olelkaičio siena“ su kaimyninėmis šalimis. Jos gaires atitiko šie geografiniai objektai: Dniestro upė – Juodosios jūros pakrantė, Dniepro upė. XVI a. 5 dešimtmetyje suderintos LDK sienos su Osmanų imperija.

Prasminiai žodžiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos, totorių ordos, Lenkija, Moldova, Osmanų imperija, Juodoji jūra.

Abstract. The article analyses the history of border delineation between the Grand Duchy of Lithuania and Tartar Orders, Moldova and the Ottoman Empire in the 15th–16th centuries. Historical sources of the 15th century provide evidence about the evolvement of the concept of state borderlines, and in the second half of the century was described “Simonas Olelkaitis border” with neighbouring countries. Geographical objects, i. e. the Dniester river, the Black Sea shore and the Dnieper river served as major landmarks. In the 5th decade of the 16th century borders between the Grand Duchy of Lithuania and the Ottoman Empire were fixed.

Key words: the borders of the Grand Duchy of Lithuania, Tartar Orders, Poland, Moldova, the Ottoman Empire, the Black Sea.

Įvadas

Tyrimo objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) teritorijos sienos su totorių ordomis, Moldova ir Osmanų imperija XV–XVI a. Lietuviškoje istoriografijoje „pasididžiuojant“ dažnai pabrėžiamas LDK teritorijos plėtros apogėjaus mastas – *nuo jūrų iki jūrų*, bet kaip tik apie istorijos įvykius ir procesus *„prie Juodosios jūros“* žinoma mažiausiai. Ten kaimyniniai politiniai dariniai buvo totorių ordos, Moldova, o plečiantis turkų užkariavimams XV a. antroje pusėje ir Osmanų imperija. Per daug neįsitraukiant į gilius istoriografijoje vyraujančių požiūrių vertinimus, galima tik keliais sakiniais pabrėžti, jog Lietuvos istorikai šį tyrinėjimų interesą yra palikę ukrainiečių ir lenkų istorikų kompetencijai. Lenkiškoje istoriografijoje šio regiono XV–XVI a. raidos istorija tyrinėjama pernelyg atsietai nuo LDK politinės istorijos [54]. Kyla dėsningas klausimas – ar tikrai ukrainietiškose teritorijose politikos modeliuotojai buvo išimtinai Lenkijos karalius ir jo aplinkos asmenys? Suprantama, kad valdovų susirašinėjimai vyko aukščiausiu lygiu. To reikalavo majestotinė subordinacija – Osmanų sultonas kreipdavosi į Lenkijos karalių kaip į aukščiausią valdovą [55]. Šiame regione Lenkija turėjo didesnius politinius tikslus nei LDK, bet ar pagrįstai ir „ne per anksti“, dar iki 1569 m., eliminuojami LDK valdovų ir Ponų tarybos politinių interesų liudijimai, kurie su politiniais kaimynais buvo neišvengiami [56]. Pasak Egidijaus Banionio, istoriografijoje LDK ir Lenkijos politiniai tikslai šiose žemėse sutapatinami, nes jos abi laikomos vienu politiniu junginiu [3, 335]. Todėl šiuo atveju, kiek leidžia galimybės, mėginama įvertinti LDK teritorijos sienų klostymąsi *„Juodosios jūros pakrantėje“*. Tai ir yra šio tyrimo tikslas, kuris suponuoja atitinkamų uždavinių pasirinkimą. Istorinės geografijos aspektas skatina tyrime išaiškinti XV–XVI a. Juodosios jūros regiono istorinės geografijos sąlygas, paveikusias LDK ir kaimyninių šalių sienų sampratą. Antras uždavinys yra LDK sienų su totoriais, Moldova ir Osmanų imperija XV–XVI a. pirmoje pusėje aptarimas. Trečias – šių LDK sienų klostymasis XVI a. 4 dešimtmetyje–XVI a. antroje pusėje. Abu pastaruosius uždavinius leidžia suformuoti itin reikšmingas chronologinis „lūžis“, nes XVI a. 4 dešimtmetyje Osmanai užkariavo LDK politinėje įtakoje buvusią *„Juodosios jūros pakrantę“* (tarp Dniepro ir Dniestro). Dėl to XVI a. viduryje buvo sukurtos „naujos“ šios LDK dalies sienos su turkais ir jų vasalais. Darbo chronologinius rėmus lėmė šaltinių būklė. Pirmos „užuominos“ apie šias LDK sienas atsiranda XV a. šaltiniuose, o XVI a. 5 dešimtmetyje jau buvo delimituotos „aiškios“ sienos.

Lietuvos istoriografijoje politiniai procesai šioje LDK dalyje XV–XVI a. tyrinėti mažai. Minėtinas seniai parengtas Broniaus Dundulio darbas ir E. Banionio studija

[15, 76–130; 3]. Tačiau šios LDK dalies XV–XVI a. sienų problema yra sulaukusi kitų šalių tyrinėtojų dėmesio. Dar 1941 m. Bertoldas Spuleris atliko tyrimą, kuriame aptarė LDK teritorijos plėtrą Juodosios jūros linkme XIV a. ir sienų su kaimyninėmis šalimis problemą XV–XVI a. [38, 152–170]. Andrzejus Dziubińskis [17, 137–148; 19] ir Andrzejus Tomczakas [39] savo tyrimuose nagrinėjo išskirtinai XVI a. Lenkijos ir LDK sienų su Osmanų imperija raidą. Svarbią studiją apie LDK ir Lenkijos sienas su totoriais ir Osmanais XV–XVI a. atliko žymus Osmanų istorijos tyrinėtojas Gilles Veinsteinas. Joje nuosekliai ir detaliai atskleidė šalių sienų raidą [40]. Pastaruoju darbu plačiausiai ir naudojamasi šiame tyrime.

Minėtų istorikų darbai rodo, jog straipsnio tyrimui svarbių šaltinių esama įvairiuose kitų šalių archyvuose, bet neturint galimybės šiuo metu juos peržiūrėti tenka apsiriboti istoriografiniais darbais, perteikiant juose paskelbtų archyvinių duomenų informaciją. Iškeltos problemos analizei būtinų publikuotų šaltinių bazė yra negausi. Naudojami naratyviniai šaltiniai – XV a. Ghilleberto de Lannoy (Žilberto iš Lanua), keliavusio per LDK teritorijas, apie kurių sienas čia kalbama, atsiminimai [23]. Temai naudingų duomenų pateikia XV a. Lenkijos istorikas Jonas Dlugošas [13]. Gausias XVI a. istorinės geografijos žinias apie LDK įtakoje buvusias teritorijas „prie Juodosios jūros“ paliudijo Mykolas Lietuvis savo darbe „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ [35]. Taip pat tyrime remiamasi įvairiuose šaltinių rinkiniuose skelbtais dokumentais: šalių sutartimis, sienų aprašais, valdovų instrukcijomis, korespondencija. Išskirtina Lietuvos Metrikos Teismų bylų 12 knyga, kurioje paskelbti trys tyrimui itin informatyvūs dokumentai. Jie detaliai nagrinėjami šiame straipsnyje [57]. Labai reikšmingas Zygmunto Abrahamowicziaus parengtas Lenkijos, LDK ir Osmanų XV–XVII a. istorijos šaltinių iš Lenkijos archyvų dokumentų registrų sąrašas [27]. Jame yra pateikti komentarai, pastabos, paskelbti dokumentų fragmentai.

1. XV–XVI a. Juodosios jūros regiono istorinės geografijos specifika

Pirmiausia keliais sakiniais reikia paaiškinti LDK valstybės teritorijos politinio „branduolio“ ir teritorijų *„prie Juodosios jūros“* – „periferijos“ – santykį: jos buvo labiausiai nutolusios viena nuo kitos. Atitinkami jose buvo silpna LDK valdančiojo elito politinė įtaka. Neturint išsamių šios problemos tyrinėjimų, sunku įvertinti minėtų žemių integralumo laipsnį LDK. Dar 1940 m. paskelbtame V. E. Syroečkovskio tyrime „Muchamedas Gerejus ir jo vasalai“ rašoma, jog šiose teritorijose egzistavo atitinkama chanų „savivalda“, ten klajodami jas ir valdė [51, 5]. Pasak šio istoriko, XVI a. „senosios Vytauto sienos“ iki Juodosios jūros liko tik „prisiminimas“, nes jau buvo pasikeitusi geopolitinė situacija [51, 8]. Reikia sutikti su nuomone, kad nomadai, neturėdami intensyvaus sąryšio su teritorija, turėjo atitinkamas teritorijos kontrolės ir politinės „kaimynystės“ sampratas. Tačiau šią istoriko vertinimo logiką grindžia problemos aiškinimas atsižvelgiant į totorių nomadų bendruomenės perspektyvą. Tokiu būdu panašiai galima aiškinti ir rusėniškų teritorijų integralumo LDK klausimą. Tačiau tą pačią problemą vertinant LDK politinės viršūnės mastu akivaizdžiai matyti (žr. antrą skyrių), jog valdančiojo elito sąmonėje klostėsi „LDK teritorijos“ su sienomis politinė tradicija. Todėl šios LDK teritorijos dalies sienas išreiškė tam tikros numanomos abstrakčios gairės, kurias apytiksliai „žinojo“ LDK valdovai ir didiuomenės atstovai. Praktinis LDK teritorijų „prie Juodosios jūros“ integralumas buvo sąlyginis, bet valdančiojo politinio elito sąmonėje egzistavo. Todėl straipsnyje apie šių LDK teritorijų sienas kalbama būtent pastarosios sampratos kontekste.

Šių teritorijų *„prie Juodosios jūros“* integralumą LDK lėmė ir klimatinės-geografinės ypatybės. Dėl to egzistavo atitinkamos socialinio gyvenimo aplinkybės, paveikusios politinius procesus [58]. Ten plytėjo stepių lygumos ir pusdykumės. Burgundų riteris, diplomatas Ghillebertas de Lannoy, 1421 m. keliavęs per LDK, savo memuaruose pasakoja apie Vytauto pilies prie Dniestro statybas, pabrėždamas, kad šioje *„dykvietėje nebuvo nei medienos, nei akmenų <...>“* [23, 60], o visos statyboms reikalingos medžiagos buvo atgabentos iš kitur. Dėl tokių aplinkybių fortifikaciniai statiniai turėjo būti ypatingos vertės. Minėtas riteris, vykdamas iš Moldovos Belgorodo (Akermano) uosto prie Dniestro, keliavo per stepes (LDK) iki Dniepro, o persikėlęs per pastarąją upę pateko į Krymo chanato žemes [59].

Panašias klimatines sąlygas XVI a. nurodo ir Mykolas Lietuvis: *„<...> stepes iki Taurikos* [60] *sienų ir Tavanės brastos per Dnieprą <...>“* [35, 51]. Jis pasakoja, jog nuo Čerkasų iki Perekopo plytėjo vešlios, žole apaugusios, nemiškingos lygumos: *„Nuo Lietuvos paskutinių tvirtovių – Čerkasų ir Braclavo – ligi tų vienintelių Taurikos vartų keliaujama šešias dienas išvien lygiais ir žoles priaugusiais laukais, kur niekur nepasitaiko nei kalnų, nei girių, nei pelkių, nei sunkiai perbrendamos upės, išskyrus Dnieprą. Ir pati Taurika šiapus kalnų visur lygi, tik pajūris kalnuotas ir miškingas <...>* [35, 24]. Totoriai nebuvo sėslūs, daugiausia vertėsi klajokline gyvulininkyste, o ne žemdirbyste [35, 29–30]. 1542 m. Osmanų pareigūno laiške, tariantis dėl šalių sienos nustatymo, minima, jog vėliau, nustačius sienas, reikės pranešti klajokliams, kad jie savo bandas ganytų ten, kur galima, ir jų nevarytų į LDK žemes [30, 215]. Suprantama, jog praktikoje totorių bendruomenės mažai paisė šių sienų. Tačiau Fediras Petruno nurodo, jog egzistavo nedidelės ir sėsliai gyvenamos teritorijos su savo centrais [49, 157; 51, 13]. Daugiausiai jų buvo prie upių – prekybinių vandens kelių.

Turtingi buvo Juodosios jūros pakrantės uostai, iš kurių vandens ir sausumos keliais gabentos prekės (pvz., prieskoniai ir audeklai) iš Rytų gilyn į LDK, Lenkiją, Maskvą ir kitur. Mykolas Lietuvis rašė, kad prie Tavanės brastos stovėjęs akmeninis statinys, vadinamas *Vytauto pirtimi – „balneum Vitordinum“*, kurioje kadaise buvusi

jo muitinė [35, 35–36]. Iš prekybos gaunami milžiniški pelnai masino totorius ir turkus plėšti arba įsitvirtinti šiose teritorijose, kontroliuojant jų uostus ir prekybos kelius [18, 11–52]. Juodosios jūros baseino uostuose buvo prekiaujama vergais, kurių nemažai totoriai pasigrobdavo iš kaimyninių šalių, tarp jų ir LDK. Jerzys Ochmańskis savo tyrime nurodo, jog totorių kaimynystė „reiškė" nuolatinius antpuolius, daug žmonių buvo parduodama į vergiją [37; 51, 15–17]. Krašto geografinės sąlygos sunkino gynybą ir reikalavo išlaidų. Plytėję „tušti plotai" (*Дике поле*), pasak B. Spulerio, ilgą laiką žymėjo atitinkamą natūrinės sienos barjerą tarp šalių [38, 157]. Kita vertus, pastebėtina, kad tai buvo „geopolitinė terpė", kurioje totoriai galėjo veikti savo nuožiūra. Todėl galima kelti hipotetinį klausimą – ar ši sąlyga nebuvo viena „lengvinančių" aplinkybių, dėl kurios lietuviai ilgą laiką šias itin nuo valdžios centro nutolusias žemes laikė savo įtakoje?

2. LDK sienos su totoriais, Moldova ir Osmanų imperija XIV–XVI a. pirmoje pusėje

Kurį laiką LDK politinių sienų gairėmis šiose teritorijose buvo laikomos dvi upės, įtekančios į Juodąją jūrą: Dniestras, kuris skyrė nuo Moldovos [24], ir Dniepras – riba su totorių chanatais [61]. 1398 m., Vytauto žygio prieš totorius metu, prie Dniepro buvo pastatyta tvirtovė – Šv. Jono pilis [62], kitaip dar vaidinama Tavane. Sienų gaires liudija ir Jono Dlugošo pasakojimas, jog 1399 m., Vytauto žygio prieš totorius metu, kariuomenės susitiko: „<...> *itaque fluviis Nyepr, Szymna woda, Pszlo et Sula supertais, ad campestria platiniem in singulas partes diffuse porrectam habentia, circa fluminem Worzskla* <...>" [63]. Ghillebertas de Lannoy 1421 m. kelionės atsiminimuose mini skiriamąsias „sienas" – Dniestro ir Dniepro upes [23, 59–60]. Mykolas Lietuvis Dnieprą vadina siena su totoriais. Upė buvusi natūrinė kliūtis, sulaikanti jų antpuolius. Per upę buvo galima persiirti žemiau Čerkasų esančiose brastose – „<...> *appellantur Kermeczik, Vpsk, Hierbedeievvrog, Massurin, Koczkosz, Tovvany, Burhun, Tyachinia, Oczakovv* <...>" [35, 34], per kurias totoriai keldavosi raiti ant žirgų. Šie duomenys rodo, kad tuo metu egzistavo atitinkama šių teritorijų priklausomybės sampratos „tradicija". Politinį periferiškumą liudija ir labai abstraktus, „numanomas", teritorijų atribojimas stambesniais geografiniais objektais. Tai atskleidžia, jog LDK politiniam elitui tokios sienos buvo „pakankamai tikslios". Brastas „pasienyje" (šiuo atveju tai labai sąlyginė sąvoka – T. Č.) saugojo LDK kariai, vėliau nuo XV a. antros pusės kazokai (turkų k. „laisvieji žmonės") [29, 259–261, 272]. Pasak Ukrainos istoriko Oleksandro Galenkos, totorių antpuolių suaktyvėjimą smarkiai veikė tai, kad 1475 m. Osmanų sultonas Mehmedas II tapo Krymo chanato siuzerenu [64]. Todėl totorių antpuoliai turėjo politinę potekstę, kurią kūrė Osmanų imperatorius. 1482 m. Krymo chanas nusiaubė Kijevą ir jo apylinkes. 1492 m. Krymo chano susirašinėjimuose su Maskvos valdovu liudijama, jog totoriai pradėjo statyti prie Dniepro įtvirtinimus – miestą, iš kurio jie ruošėsi puldinėti Kijevą tol, kol jį užims [65]. Pastaruoju atveju kalbama apie vėlesniuose dokumentuose minimą įtvirtintą Očakovo totorių centrą. 1498 m. totoriai kartu su turkais puolė ir išplėšė Podolę su Haliču [66]. Osmanų istorijos tyrinėtojas Gilles Veinsteinas pateikia pavyzdžių, liudijančių, jog pasitaikydavo atvejų, kai kazokai užpuldavo turkų ar totorių pirklius, ir dėl to įsiplieksdavo aštresni konfliktai [40, 127–128]. Bet kuriuo atveju tai buvo politinių jėgų sankirta, „braižiusi" valstybių teritorijų žemėlapį. 1503 m. LDK pasiuntiniai atvykę pas Lenkijos karalių kėlė sienų su totoriais suderinimo būtinybę: „<...> *granitiebus commorando et pace magnam securitatem habendo, idem imperator Przekopski* <...>" [67]. Žinomas 1532 m. Perekopo chano jarlykas Lenkijos ir LDK valdovui, kuriame išdėstyta teritorijų pasiskirstymo-pasidalinimo tvarka. „Dalybų" principas panašus kaip su Maskvos valdovais [7]: išvardytos vietovės-centrai su jų priklausiniais, pavyzdžiui: *„Kijevas su tuo, kas jam priklauso: su žemėmis, su vandenimis, su duoklėmis, su pajamomis – prievolėmis* <...>" [68]. Minima „sienos" atkarpa, atitikusi tam tikras teritorijos geografines gaires – „<...> *такъже почонъшы по Днепру от Киева, и до устья Днебърского, Снепород, Глинескъ з людми* <...>" [33, 192]. Tačiau tokie susitarimai su totoriais buvo epizodiniai ir dažnai sulaužomi. Jau 1533 m. valdovo laiške Vilniaus vaivadai Albertui Goštautui teigiama, kad Perekopo chanas Saipas Girėjus su kariuomene peržengė Dnieprą ir sustojo 30 mylių atstumu iki Čerkasų pilies – „<...> *поблизу границъ паньства нащого великого князьства Литовского* <...>" [43, 220]. Panašiai kalbama ir 1537 m. valdovo Žygimanto Senojo laiške Lucko ir Kremeneco seniūnams: *„Perekopo chano Sap Girėjaus nemažai žmonių žygiuoja į mūsų valstybę ir jau per Dnieprą persikėlė, bet neaišku dar, į kurią pusę žygiuos, jeigu į Lenkijos Karūnos ar Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, tada, Dieve, jiems nepadėk* <...>" [69]. Nomadams totoriams politinių sienų reiškinys, varžantis mobilumą teritorijose, buvo neįprastas ir ne toks reikšmingas kaip sėsliems gyventojams.

Nuo Balkanų pusės LDK turėjo sienas su Moldova, kurių gaires jau nuo XV a. antros pusės formavo Osmanų politika. Dar XIV a. antroje pusėje turkai pradėjo užkariavimus Balkanuose. 1389 m. Kosovo lauko mūšyje jie įveikė serbų ir bosnių koalicijos kariuomenę ir jau po to Balkanuose neliko pasipriešinimo turkų užkariavimams [25, 9–31; 50, 3–23]. 1420 m. karalius Jogaila rašė laiške Šv. Romos imperatoriui, jog turkai įžengė į Mažąją Valakiją (*ad terras Valachie Minoris*) ir jau pasiekė Balagroso (*Balohros*) pilį Moldovoje. Kadangi pastaroji buvo Lenkijos vasalas, jis (Jogaila) pavedė Vytautui pagelbėti Moldovos valdovui Aleksandrui Gerajam kare su turkais [70]. Moldovos vaivados, ieškodami išeities iš sudėtingos geopolitinės situacijos, ėmėsi politinio laviravimo. Žinoma 1442 m. LDK valdovo Kazimiero ir Moldovos vaivados

Elijos Aleksandrovičiaus sutartis, numatanti derinti interesus prieš bendrus priešus [71]. Panaši buvo ir 1447 m. vaivados Stepono II ir Kazimiero Jogailaičio sąjunginė sutartis [42, 60–61]. Tokių sutarčių buvo ir vėliau [9, 51–52; 3, 337–338].

1484 m. Osmanų sultonas Bajazidas II užėmė dalį Moldovos teritorijos su Kilijos uostu prie Dunojaus deltos ir Belgorodo (Akermano) uostą prie Dniestro [40, 124–125; 3, 338; 50, 12–13]. 1486 m. Lenkijos pasiuntinybės pas Maskvos valdovą Ivaną III dokumente kaip tik ir rašoma, kad Osmanų sultonas užėmė Valakijos [72] vaivados Stepono III žemes su Kilijos ir Belgorodo miestais [42, 107]. Dėl to prie Juodosios jūros pakrantės susidarė atskira Osmanų valdoma provincija. Jau 1484 m. prasidėjo Moldovos ir Osmanų derybos dėl šalių teritorijų delimitacijos, o 1486 m. spalio mėnesį buvo sudaryta taikos sutartis ir suderintos sienos [4, 51–53]. Turkams užėmus Moldovos pajūrį, dalis jos buvusios sienos su LDK pagal Dniestrą tapo „naująja“ LDK ir turkų užimtos provincijos siena [19, 34].

1485 m. Moldova pasidavė Lenkijos vasalinei globai [3, 338, 357], bet jau 1486 m. Moldovos vaivada Steponas III buvo priverstas tapti Osmanų vasalu ir mokėti duoklę, o drauge buvo pradėtos derinti „naujosios“ Moldovos sienos su teritorija, kurią užvaldė Osmanai [50, 13]. Po kelerių metų, 1489 m., Osmanų sultono Bajazido II laiške Lenkijos karaliui Kazimierui jau rašoma apie dvejų metų taikos tarp šalių patvirtinimą, tariantis dėl teritorijų priklausomybės: *„Itaque a nobis et a nostris satrapis et servis ac omnibus subditis nostris nulla molestia nec damnum inferatur provincinis, terris et castris ac villis pertinentibus ad Regnum Poloniae et magnum ducatum Lithuaniae ac etiam omnibus et singulis homminibus sibi subditi. Similiter, et quod ab ipso Sssimo rege praedicto omnibus et singulis provincinis, terris ac locis magni imperini nostri, nullum damnum sive molestia aliqua inferatur <...>“* [8, 293]. Ši taika buvo atnaujinta 1494 m. ir pratęsta 3 metams [73]. Tačiau atitinkama Moldovos teritorinė struktūra buvo išlaikyta, išskyrus nuo jos turkų atplėštus Kilijos ir Belgorodo miestus su priklausiniais. Antai 1498 m. LDK valdovo Aleksandro rašte šalies pareigūnams kalbama, kad Moldovos vaivada Steponas III prašė praleisti jo pasiuntinius, vyksiančius į Maskvą, ir nurodė leisti vykti per LDK teritoriją pirmyn ir atgal (*„ажъ и до границы Волошской“* [42, 177; 31, 84–85]). Tai liudija egzistavus realią šalių sieną [74].

Pasak E. Banionio, tiesioginiai LDK ir Moldovos diplomatiniai kontaktai palaikyti tik 1492–1501 m., kai LDK ir Lenkija turėjo atskirus valdovus [3, 335]. Jo manymu, šis regionas buvo daugiau Lenkijos politikos dėmuo [3, 334–337]. Neplėtojant valstybių politinių ryšių „intensyvumo, ne intensyvumo“ svarstymų, reikia tik pridurti, jog bet kuriuo atveju LDK politinis elitas „žinojo“ sienas su šiomis šalimis, kurių susiklostymas veikiausiai buvo ilgalaikis teritorinės struktūros raidos padarinys, juolab kad sienas atitiko natūrinės gairės – Dniestro ir Dniepro upės, o tose žemėse negausiai ir nesėsliai gyveno totorių klajoklių bendruomenės.

3. LDK pietrytinės sienos XVI a. ketvirtame dešimtmetyje–XVI a. antroje pusėje

1538 m. rugsėjo 21 d. Osmanų sultono Suleimano I kariuomenė prie jau užimtų Akermano ir Kilijos miestų prijungė dalį Moldovos teritorijos tarp Pruto ir Dniestro upių su Benderais ir taip pat įsitvirtino teritorijoje „prie Juodosios jūros“ – tarp Dniestro ir Dniepro, kuri, LDK valdančiojo elito supratimu, priklausė jų šaliai [75]. Očakove prie Dniepro žiočių turkai įkūrė įgulą. Osmanų rankose atsidūrė dalis Besarabijos – vadinamasis Budžiakas (turk. *Budjak*), kuriame buvo sukurtas turkų Akermano sandžiakas (turk. *sanǧaq*) – provincija su keturiais centriniais miestais: Akermanu, Kilija, Očakovu (turk. *Djankerman*) ir Benderais [76]. 1539 m. balandžio 7 d. Kameneco seniūno Mykolo Iskrzyckio laiške Prūsijos kunigaikščiui Albertui rašoma apie turkų ketinimus pulti: *„<...> za Dunay w hdy pusthe polya ku Braczlavyu, a tham chcze Cesars thady uczynycz droga prostho na Braczlaw, ku Lytwye, ku Lublinu <...>“* [20, 25; 40, 135]. Likusi turkų neužimta Moldovos teritorija išlaikė ankstesnes sienas su Lenkija ir LDK. Tai liudija 1539 m. balandžio 18 d. Moldovos vaivados Stepono V Lacustos sutartis su Žygimantu Senuoju: *„Granycza thesz, kthora yest myedzy zyemyamy krolesthwa y myedzy zyemyą polską y lythewską y myedzy zyemyą moldawską, tha ma bicz posthanoviona myedzy themy zyemyamy yako bilo stharodawna <...>“* [14, 15]. Tačiau Moldovos vaivados buvo smarkiai politiškai veikiami Osmanų politinių interesų (pavyzdžiui, Steponas V Lacusta buvo turkų statytinis). Baiminantis tolimesnės turkų ekspansijos, siekiant taikos ir saugumo Lenkija su LDK rūpinosi pradėti derybas su Osmanų sultonu dėl sienų delimitavimo. Pasak G. Veinsteino, LDK kėlė klausimą, kad jai būtų sugrąžinta teritorija prie Juodosios jūros tarp Dniestro ir Dniepro kartu su Očakovu [77].

1540 m. pirmą kartą delimitacinis šalių sienų klausimas buvo iškeltas Stambule [40, 137; 17, 140]. G. Veinsteinas, remdamasis archyviniais duomenis, teigia, kad tais metais Lenkijos karalius buvo paskyręs pareigūnus, kurie susitikę su turkais apklausė „paribio gyventojus“ ir žymėjo sienas atitinkamuose ruožuose [40, 138].

1541 m. balandžio 20 d. Žygimantas Senasis iš Vilniaus rašė sultonui, prašydamas atsiųsti savo komisorius, kaip buvo ankščiau tartasi, kurie susitiktų su jo pareigūnu ir apžiūrėtų-nustatytų Lenkijos ir LDK sienas su Osmanų provincijomis [79]. Tęsdamas derybas, 1542 m. balandžio 17 d. Osmanų sultonas Suleimanas I rašte karaliui Žygimantui Senajam dėstė apie kilusius ginčus dėl sienų Akermano provincijos pasienyje, taip pat teigė, kad Krymo chano Očakovo apylinkei turi priklausyti daugiau žemių – *„kaip buvę nuo seno“*, nei kad yra dabar [80]. Dėl to prašyta atsiųsti komisorius, kurie peržiūrėtų ir pataisytų sienas. Plačiau šio proceso eigą atskleidžia trys itin informatyvūs Lietuvos Metrikos dokumentai. Tačiau pirmiausiai reikia išspręsti kelis jų datavimo klausimus.

LDK teritorijos prie Juodosios jūros

Šie dokumentai, liudijantys delimitacinius dalykus, kaip ir visi kiti Lietuvos Metrikos Teismų bylų 12 knygos dokumentai, datuojami bendru 1540–1543 m. periodu, bet tik vienas iš trijų turi tikslią 1542 m. liepos 20 d. datą. Datuotame dokumente kalbama apie tų pačių metų rugsėjo 15 d. įvyksiantį Lenkijos, LDK ir Osmanų komisorių susitikimą pažymėti-patikrinti šalių sienas [30, 214–215]. Taip pat šiame datuotame dokumente minimi LDK ir Lenkijos pareigūnai, apie kurių paskyrimą kalbama kitame nedatuotame Lietuvos Metrikos dokumente [30, 81–82]. Todėl veikiausiai ir pastarasis, nedatuotasis, buvo parengtas tais pačiais 1542 m., nes abiejuose kalbama apie tas pačias pasirengimo delimitaciniam procesui realijas. Šis antrasis dokumentas (kurio numanoma data 1542 m.) yra Žygimanto Senojo instrukcija Ovručo seniūnui ponui Kristupui Kmitičiui dėl sienų su Moldova (*землею Волоскою*) ir su Akermanu – Osmanų sultono valda [30, 81; 34, 54–56]. Pastarajame dokumente karalius nurodo, kad ankščiau į jį kreipėsi sultonas Suleimanas I, siūlė apžiūrėti šalių sienas ir ruošėsi ten siųsti savo pareigūną – „gerą žmogų“. Rašoma, jog šiuo tikslu karalius irgi paskyrė dvarionį Bernatą Matejevskį iš Lenkijos, o iš LDK – Kristupą Kmitičių, Ovručo seniūną (jam ir adresuotas šis karaliaus raštas). Toliau karalius nurodė Kristupui Kmitičiui dėl šio delimitacijos proceso parašyti atskirą laišką Semionui Babinskiui (karalius, kaip rašoma, jam jau buvo išsiuntęs tokį informacinį laišką), kad šis atsiųstų jam anksčiau įvykusios šalių sienų delimitacijos aprašą (!). Toje ankstesnėje delimitacijoje, kaip rašoma, dalyvavo Vinicos žemionis Bogušas Slupica, kuris ir buvo tąkart parengto sienos aprašo autorius. Nurodoma, kad šį dokumentą ir „*kitus su tuo dalyku susijusius dokumentus*“ Semionas Babinskis turi pristatyti Kristupui Kmitičiui. Taip pat karalius įpareigojo Kristupą Kmitičių apklausti „*senus ir dorus žmones*“ iš apylinkių, per kurias driekėsi siena, kad šie ją parodytų. Kristupas Kmitičius surinkęs visą šitą informaciją turėjo pateikti pas jį atvyksiančiam minėtam pasiuntiniui iš Lenkijos – Bernatui Matejevskiui. Jie kartu tarpusavyje privalėjo susitarti, ką kalbės derybų metu su turkų pasiuntiniu, kad nesipainiotų ir turėtų iš anksto paruoštus argumentus. Be to, valdovas pateikė jiems „politinį užsakymą“ – nurodė reikalauti „ankstesnės“ sienos, kokia buvo „seniau“ (iki Osmanų užkariavimo – T. Č.). Opiausias būsimų derybų klausimas buvo siena prie Očakovo. Valdovas įpareigojo pasiuntinius nesiderėti dėl tos sienos atkarpos, nes „*Очаковъ естъ короля, его милости, а стоитъ на кгрунте властномъ князства Великого Литовъского и з давныхъ часовъ <...> яко жъ и у списех в доконъчаньяхъ татарскихъ, которые цари перекопъские с предъки господаръскими и зъ его милостью самымъ господаремъ нашимъ даивали <...>*“ [30, 82]. Reikia pažymėti, jog Očakovas buvo totorių pastatytas įtvirtintas centras, iš kurio buvo rengiami antpuoliai. Be to, dokumente rašoma, jog šiam delimitaciniam procesui Kristupas Kmitičius privalėjo iš Braclavo ir Vinicos parinkti po vieną arba po du „*dorus žmones*“, kurie žinojo tas „ankstesnes“ sienas ir jas apeitų kartu su pareigūnais. Šie „liudytojai“ buvo reikalingi dėl to, jog ankstesnio sienos aprašo dalyvis Bogušas Slupica jau buvo miręs (taip pat į procesą buvo įtrauktas Žitomiro vietininkas kunigaikštis Bogušas Fiodorovičius Koreckis).

Kaip jau minėta, aptariant pastarąjį dokumentą (numanomai datuotiną 1542 m.), Semionas Babinskis turėjo pristatyti Kristupui Kmitičiui „kažkokios“ ankstesnės sienos aprašą. Beje, pastarajam karalius taip pat atsiuntė „ankstesnių“ sienų aprašų nuorašus dokumentų, kuriuos pats turėjo [30, 82]. Šioje Lietuvos Metrikos 12 teismų bylų knygoje po ką tik aptarto dokumento eilės tvarka kaip tik ir yra įrašytas kitas dokumentas – LDK sienos „prie Juodosios jūros“ aprašas, bet be jokios datos [30, 82]. Tikriausiai karalius jį ir siuntė Kristupui Kmitičiui. Būsimose derybose šis dokumentas turėjo būti tvirtas reikalaujamų „ankstesnių“ sienų argumentas. Apraše fiksuotos sienų gairės driekėsi Dniestro upe, Juodosios jūros pakrante ir Dniepro upe. Tačiau visa tai kelia klausimą – kada buvo atlikta ši „ankstesnė“ sienų delimitacija ir kada jos aprašytos?

Tą patį sienos aprašą Motiejus Dogielis yra paskelbęs savo šaltinių publikacijų leidinyje (tik transkribuotą lenkiškais rašmenimis), bet dokumentas nedatuotas [34, 61–62]. O istorijos šaltinių rinkinyje (*Aktai, susiję su Vakarinės Rusijos istorija*) tas pats sienos aprašo dokumentas kažkodėl datuotas 1540 m. [43, 361–362]. Taip datuoti dokumente fiksuotą sieną yra klaidinga. Galima tik manyti, jog tai buvo 1540 m. parengtas originalo (surašyto tuo metu, kai buvo nustatyta arba tikrinta jame fiksuota siena) nuorašas ar bent jau 1540 m. vykusių „kažkokių“ derybų dėl sienų derybinis-parankinis dokumentas, kuriuo remtasi panašiai kaip ir 1542 m. derybose, reikalaujant iš turkų „ankstesnių“ sienų [40, 138; 38, 163–164]. Vadinasi, dokumente fiksuota delimitacija buvo atlikta iki 1538 m. Osmanų karinės ekspedicijos, kai buvo įsitvirtinta LDK įtakoje buvusioje „Juodosios jūros pakrantės“ teritorijoje, nes šiame sienos apraše „pajūris“ yra LDK sudėtyje. Aptariamame apraše minimas Kijevo kunigaikštis Simonas Olelkaitis yra valdęs Kijevą 1454–1470 m., kuris, kaip nurodoma, buvo išsiuntęs Čerkasų vietininką Svirplovą (*Свирплов*) apžiūrėti sienos [81]. Todėl šį sienos delimitavimą reikia datuoti Simono Olelkaičio valdymo metais Kijeve. Laikantis šios versijos, dokumentas smarkiai paankstina LDK sienų fenomeno reiškinį šiame regione.

Būtina plačiau aptarti „Simono Olelkaičio sienos“ apraše minimą Očakovą. Kaip jau minėta, ši totorių tvirtovė buvo pradėta statyti apie 1492 m., dėl to kiek „susvyruoja“ minėtos sienos aprašo datavimas. Išties, nelengva paaiškinti šią aplinkybę. Aleksandras Sereda, kalbėdamas apie Očakovo toponimą, nurodo, jog šaltiniuose buvo ir tokios geografinės definicijos kaip „Očakovo stepė“, „Očakovo apylinkės“, „Očakovo žemė“ [50, 6–7]. Istorikas pastarąsias definicijas linkęs kildinti nuo Očakovo įtvirtinimų (totorių centro) pastatymo metų. Regis, šis vertinimas negali būti vienareikšmis. Žymus prancūzų istorinės geografijos specialistas Danielis Nordmanas yra pastebėjęs, jog pirmiausiai atsirasdavo toponimai, kaip atitinkami pradiniai geografinių erdvinių orientyrai (pvz., upių, miškų ar kaimų pavadinimai), kurie ilgainiui, kintant socialinėm sąlygom (pvz., pastačius tvirtovę-miestą), keisdavo savo sampratos mastą [36]. Todėl manytina, kad ir Očakovo toponimas egzistavo iki totoriams ten pastatant to paties pavadinimo tvirtovę. Kita vertus, galima dar viena versija. „Simono Olelkaičio siena“ minima XVI a. šaltinyje, todėl galimas dalykas, jog XVI a. ruošiant derybų dėl sienų „parankinę“ medžiagą, buvo nuo „ankstesnio“ dokumento nurašytas tik minimos sienos aprašas ir „pritaikytas“ esamai situacijai, kad diplomatinėse derybose būtų pareikštos tam tikros teritorinės pretenzijos.

Atitinkamai dera plačiau panagrinėti šią XV a. antros pusės „Simono Olelkaičio sieną“. Delimitacijos metu buvo apklausti liudytojai: *„Поведили люди старые Кияне, Черкашене, Каневцы ведалые тыхъ границъ господарскихъ <...> княязтву великому Литовскому съ землею Татарскою, Перекопскаю, Очаковымъ, Белымъ-городомъ и зъ землею Волоскою <...>“* [43, 361–362]. Sieną, kaip minima, apvažiavo Čerkasų vietininkas Svirplovas. Įdomumo dėlei galima pateikti aprašą, juo labiau kad tai ankstyviausias žinomas šios LDK teritorijos dalies sienos dokumentavimo pavyzdys: *„<...> ижъ земля вашей милости господарская великого княязтва Литовского почалася отъ Марахвы речки, которая впала въ Днестръ, и на низъ Днестромъ, по половине Днестра, мимо Тегиню, ажъ где Днестръ упалъ въ море; а оттоль съ устя Днестрова Лименомъ пошла граница мимо Очаковъ, ажъ до устья Днепрова, а Очаковъ на земли вашей милости господарскои стоитъ; а устья Днепрова до Таваня перевозы были вашей милости господарскіе наполы съ Перекопскимъ царемъ. А по той стране Тованя съ Перекопскою землею граница вашей милости по Овечу воду и уверхъ Овечее воды, а отъ верховъ Овечее воды уверхъ Сомора и уверхъ Оргея, ажъ до Донца, а отъ Донца по Тихую Сосну <...>“* [43, 362; 30, 82]. Sienos objekto gaires atitiko geografinių objektų, iš esmės upių „linijos“. Išskyrus kelis įtvirtintus „pasienio“ centrus (Očakovas, Tavanė) su gyventojais, daugiau „pasienių“ gyvenviečių ar kaimų neminima. Tai darsyk rodo negausią klajoklių-gyventojų populiaciją stepėse ir „neintensyvų“ žmonių ryšį su teritorija. Be visa to, svarbu pastebėti, jog XV a. įgyvendintą „Simono Olelkaičio sienos“ delimitacijos faktą atskleidžia XVI a. šaltinis. Todėl galima teigti, kad to laiko LDK valdančiojo elito politinėje sąmonėje tai buvo svarbus reiškinys. Šį sienos aprašą Lenkijos ir LDK pareigūnai naudojo kaip svarų argumentą 1542 m. delimitacijos derybose su Osmanais, siekdami susigrąžinti turkų užimtą Juodosios jūros pakrantę.

Kaip minėta aptariant ankstesnius Lietuvos Metrikos dokumentus, „Simono Olelkaičio sienos“ aprašą Kristupui Kmitičiui veikiausiai atsiuntė pats karalius. Drauge reikia neišleisti iš akių to fakto, jog, be šio aprašo, buvo minimas dar vienas „ankstesnės“ sienos aprašas, kuris, kaip nurodyta karaliaus rašte, buvo pas Semioną Babinskį. Dėl jo į pastarąjį privalėjo kreiptis Kristupas Kmitičius, kad jam šį dokumentą atsiųstų. Tai leidžia „įtarti“, jog galbūt XV a. ar XVI a. pirmoje pusėje buvo įvykusi jau ne viena delimitacija.

Kitame 1542 m. liepos 20 d. dokumente, karaliaus atsakyme į sultono vietininko laišką, rašoma, kad karalius anksčiau gavo du turkų raštus [82], kuriuose nurodoma, jog sultono pareigūnas paskyrė žmones (*„судьями пограничных замъковъ своихъ“*) vykti į susitikimą su karaliaus komisoriais ir kartu apžiūrėti sienas, pataisant

jų ženklus, idant turkų žmonės neganytų bandų LDK žemėse, o tik turkų valdose [30, 214–215]. Karalius savo atsakyme pritarė turkų pareigūnų paskyrimui pataisyti sienas ir taip pat nurodė šiam procesui paskirtus savo komisorius: Chmelniko seniūną ir Vislicos kaštelioną Joną iš Melco, Belsko kaštelioną, lauko etmoną, Haličo ir Kolomaisko seniūną Mikalojų Seniavskį, Lvovo pakamarį ir Dorogobužo seniūną Vaitiekų Starichovskį, Kamenieco seniūną Jurijų Jezlavieskį iš Bučačo, Baro seniūną Bernatą Pretvicą, Braclavo ir Vinicos seniūną kunigaikštį Simoną Glebavičių Pronskį, Žitomiro seniūną kunigaikštį [Bogušą Fiodorovičių] Koreckį, Ovručo seniūną Kristupą Kmitičių. Šie pareigūnai privalėjo 1542 m. rugsėjo 15 d. susitikti su Osmanų pareigūnais ir *„draugišku papročiu“* patikrinti-nustatyti sienas.

A. Dziubińskis, remdamasis archyviniais duomenimis, taip pat teigia, jog 1542 m. rugsėjo 15 d. buvo planuotas Portos ir lenkų derybininkų (bet be LDK pareigūnų) susitikimas prie Savrano intako į Bugo upę, kuris apčiuopiamo rezultato nedavė. Autorius mini šias sienų gaires, kurias Lenkijos karaliaus komisoriai ruošėsi siūlyti turkams: nuo Dniestro link Dniepro laikantis maždaug 16 kilometrų (nūdienos metrologija) atstumo nuo jūros; pradedant nuo Černigrodo uolienų pagal Dniestrą iš dešinės iki jo limano, tęsiant Kujalniko upės vaga rytų linkme ir kiek šiauriau iki Deligolu ežero, toliau nuo jo Berezano upe iki jos intako į pietinį Bugą, o toliau nuo šios upės iki Dniepro [17, 141; 19, 175].

Dėl negausių šaltinių sunku konkrečiai kalbėti apie pasiektus delimitacinius susitarimus. Tačiau 1542 m. spalio 28 d. dokumentas rodo, kad Lenkijos ir LDK valdovo komisoriai vyko derinti sienų su turkais, apklausė „senus“ žmones, nustatė sieną Savrano ir Kodimo (*Савранъ*, *Кодима*) upių rajone [27, 76–77]. Tais pačiais 1542 m. lapkričio 10–19 d. sultonas Suleimanas I rašė Žygimantui Senajam, kad buvo nustatyta siena ties Akermanu ir Benderais [83]. Vis tik reikia manyti, jog šalių delimitacinis procesas nevyko sklandžiai, sienos galėjo būti nustatomos tam tikrose atkarpose, o ypatingi ginčytinų ruožų klausimai atidedami vėlesniam laikui, nes tokia praktika neretai pasitaikydavo nustatant vakarinės LDK dalies sienas [11]. Su tuo galima sieti G. Veinsteino pateikto archyvinio dokumento fragmento liudijimą, kuriame fiksuotas 1542 m. lapkričio mėnesio Osmanų pareigūnų išdėstytas teritorinės priklausomybės argumentas, kurio vertimą galima pacituoti: *„<...> į sienomis ir ribomis apibrėžtas* [žemes] *pateko gausus kiekis Islamo tikėjimo žmonių kapaviečių, taip pat ir daug mečečių ir medresių* [84] *griuvėsių liekanų. Todėl šie elementai rodo, jog ši siena yra tikra <...>“* [85]. Šis fragmentas yra iš parengtinio derybinio dokumento, rodančio, jog šalių sienų klausimai vis iškildavo. Pasak G. Veinsteino, po 1542 m. delimitacinių procesų žinomi archyviniai dokumentai liudijantys, kad kiek vėliau taip pat buvo tartasi dėl delimitacinių dalykų ir sienų pataisymų [40, 143–145]. Nedatuotame, bet veikiausiai XVI a. penkto dešimtmečio dokumente minima, kad Osmanų pareigūnas Oşmān-Šāhas rašė Lenkijos ir LDK komisoriams dėl sienų delimitavimo prie Savrano vietovės (arba Savrano upės – T. Č.). Čia kalbama, jog sultonas buvo nurodęs apklausti senus žmones, kurie ją parodytų [27, 76].

Pasiekti atitinkami teritoriniai sprendimai nereiškė, kad šios sienos tapo „nepajudinamos“. 1543 m. susirašinėta dėl pasienių konfliktų ir jų sprendimų būdų [86]. Antai 1543 ir 1544 m. dokumentuose liudijama, kad totoriai ruošiasi peržengti Dnieprą [87]. 1543 m. vasario 26 d.–kovo 7 d. Suleimano I laiške Žygimantui Senajam minimi pasienio gyventojų konfliktai (antpuoliai) prie Očakovo, kuriuos turėjo spręsti išsiųsti pareigūnai [27, 81–82]. 1544 m. Lenkijos karaliaus pasiuntinybės dokumente nurodoma, kad šalių pasienyje, prie Očakovo, vyko pasikartojantys gyventojų susirėmimai. Sultonas pripažino, kad tai daugiau jo šalies gyventojų daromos skriaudos. Užsimenama, kad kiek ankščiau sultonas buvo nurodęs tose vietose apžiūrėti ir paženklinti sienas, dėl kurių ir karalius buvo išsiuntęs savo komisorius [27, 86–87]. 1544 m. liepos 1–10 d. Suleimano I rašte Žygimantui liudijama, kad ankščiau kartu su karaliaus pasiuntiniu Jonu buvo taisyta siena, bet tąsyk visko iki galo išspręsti nepavykę, dėl to karalius prašė, kad sultonas dar kartą į ribonę atsiųstų savo pareigūnus [27, 89–90].

1545 m. kazokai, subūrę 800 vyrų, užpuolė ir apiplėšė Osmanų sultono ir Perekopo chano pirklių karavanus [46, 20–21]. Veikiausiai dėl šios priežasties įvyko 1545 m. (be tikslios datos) totorių chano Sagano Girejaus jarlyke minimi jo žmonių ir LDK kazokų susirėmimai pasienyje, ties Dniepru ir Tavane, kuriame buvo žuvusių. Chanas tvirtino, jog susirėmimą išprovokavo kazokai, ir prašė imtis priemonių sprendžiant šį klausimą [46, 21–22; 27, 129–130]. 1546 m. Baro seniūno Bernardo Pretvičiaus pranešime teigiama, kad totoriai *„<...> hostibus eius Sacrae Regiae Maiestatis, actepit, quod pars magna Volinie, terre Magni Ducatus Lithwanie, vastata ac deserta per eosdem Schitas remansit <...>“* [21, 143]. Pasak A. Dziubińskio, turkai norėdami stabilizuoti sieną 1547 m. rugpjūtį netoli Benderų įkurdino 5000 moldavų kolonistų [17, 145; 27, 98–99]. Tačiau „pasienio“ teritorijose susirėmimai neišvengiamai atsinaujindavo [16]. Anot A. Tomczako, Lenkijos ir LDK derybos dėl sienų su Osmanais vyko prarečiui 1548–1553 m. ir dažniausiai baigdavosi be rezultato [39, 46–56; 19, 188].

Vakarinės LDK dalies XIV–XVI a. sienų raidos tendencija verčia manyti, kad ir šiose teritorijose LDK su kaimyninėmis šalimis „sukūrus“ tam tikras sienas ilgainiui laukė kitas – sienų stabilizacijos – etapas, kai prasidėdavo „sienų atnaujinimai“, pasieniai intensyviai būdavo kolonizuojami [12]. Tačiau tai priklausė nuo šalių politinių užmojų. Kaip rodo XVII a. istorija, turkai nesiruošė šiais susitarimais apriboti savo ekspansijos planų. Tik išsekus šalių/šalies kariniam potencialui ir pasiekus teritorinės plėtros „finišą“, „užmezgamas“ tvirtesnis sąryšis su teritorija. Vakarinėje LDK dalyje po karo su Vokiečių ordinu sienų stabilizacija aiškiausiai pasireiškė vidinės kolonizacijos proceso metu. Galima manyti, kad ir šioje LDK dalyje sienų stabilizacija taip pat turėjo priklausyti nuo kelių pagrindinių kriterijų: gyventojų sėslumo laipsnio ir demografinio augimo raidos. Todėl galima teigti, kad XV–XVI a. LDK valdovams pavyko sukurti sienas su nomadinėmis (ar pusiau nomadinėmis) vi-

suomenėmis [6, 337–343]. Didelė tikimybė, jog šie pirmieji delimitaciniai atvejai buvo inicijuoti LDK politinio elito.

Išvados

1. LDK teritorijoje *„prie Juodosios jūros“* klimatinės-geografinės aplinkybės lėmė socialinių ir politinių procesų raidą. Ten vyravo stepių lygumos su nedidele nesėslių gyventojų populiacija. „Neintensyvus“ gyventojų sąryšis su teritorija nereikalavo „sudėtingų“ teritorinių struktūrų sukūrimo. Formavosi savita teritorijos priklausomybės nuo LDK politinio centro samprata, kurią veikiausiai galima įvardyti abstrakčia teritorinės „įtakos“ sąvoka. Šiose teritorijose totorių chanai dažniausiai veikė kaip „savarankiški“ valdovai. Dėl šių specifinių sąlygų klostėsi „kitokia“ valstybių sienų samprata nei vakarinėje LDK teritorijos dalyje.

2. XV–XVI a. pirmoje pusėje LDK turėjo (jų samprata egzistavo valdančiojo elito sąmonėje) sienas su totorių ordomis, Moldova, o XV a. pabaigoje, Osmanams užėmus Moldovos Kilijos ir Belgorodo miestus Juodosios jūros pakrantėje, išryškėjo pirmieji Osmanų teritoriniai „kontaktai“ ir su LDK. Šios LDK dalies sienų su kaimyninėmis šalimis pagrindinės gairės driekėsi pagal Dniestro upę, Juodosios jūros pakrante iki Dniepro ir atitinkamai šios upės vaga. Tokia LDK siena susiformavo veikiausiai teritorinio „istoriškumo“ pagrindu ir dėl regiono geografinės specifikos. Tačiau nepaisant geopolitiškai „nepalankių“ sąlygų LDK jau XV a. antroje pusėje „sukūrė“ ir dokumentavo sienas. Tai liudija „Simono Olelkaičio sienos“ pavyzdys. Bendrame LDK sienų raidos procese ši siena buvo neabejotinas „fenomenas“, ypač suvokiant LDK branduolio ir šių žemių periferiškumo santykį. Šis atvejis rodo, jog jau XV a. antroje pusėje LDK „politinė“ viršūnė suvokė sienų, kaip valstybės teritorijos požymio, reikšmę. Limitacinę „liniją“ žymėjo abstrakčios „stambių“ geografinių objektų gairės.

3. XVI a. 4 dešimtmetyje Osmanai įsitvirtino „Juodosios jūros pakrantėje“ tarp Dniestro ir Dniepro, kurią LDK valdantysis elitas yra laikęs priklausančią jų šaliai. Dėl to prasidėjo kitas šios LDK dalies sienų raidos etapas, nulemtas Osmanų imperijos karinės ekspansijos. 1540–1542 m. buvo įgyvendintas Osmanų sienų su Lenkija ir LDK delimitacijos procesas. Apie 1542 m. LDK jau turėjo suderintas „naujas“ sienas su turkais. Tačiau tuo Lenkijos ir LDK delimitaciniai procesai su Osmanais nepasibaigė. Ir toliau vyko nuolatinės derybos dėl sienų pažeidimų, jos buvo taisomos ir tikslinamos. Sienų nestabilumą lėmė tai, jog beveik nebuvo kolonizuotų „pasienių“, ribojusių kaimyninių šalių gyventojų mobilumą teritorijose. Pasienyje buvo dažni kazokų ir totorių kariniai susirėmimai. Ilgalaikėje perspektyvoje šios realijos „saugojo“ ir „stumdė“ šalių sieną. Verta pridurti, kad šis darbas iškėlė naujas LDK istorijos problemas ir pateikė tolimesnių tyrinėjimų gaires.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. Wyd. GORCZAK Bronisław. T. 4, Lwow, 1890.
2. *Akta Aleksandra Króla Polskiego, Wielkiego Księcia Litewskiego i t. d. (1501–1506)*. Wyd. PAPÉE Fryderyk. Krakow, 1927.
3. BANIONIS, Egidijus. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais*. Vilnius, 1998.
4. BELDICEANU, Nicoară, BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, CAZACU, Matei. Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 1982, Vol. 45, N° 1, p. 48–66.
5. BERÏNDEI, Mihnea, VEINSTEIN, Gilles. Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender–Aqkerman, 1570. *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1981, Vol. 22, N° 2–3, p. 251–328.
6. BRUNHES, Jean, VALLAUX, Camille. *La Géographie de l'histoire*. Paris, 1921.
7. JUCEVIČIŪTĖ, Laima. Lietuvos valstybės teritoriniai kontaktai rytuose XV–XVI a.: keletas sienų istorijos epizodų. *Istorija*, 2010, t. 78, p. 3–14.
8. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. Wyd. SOKOŁOWSKI Augustus, SZUJSKI Joseph. T. 1 (D. 2). Cracoviae, 1876.
9. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. Wyd. LEWICKI Anatol. T. 3. Craoviae, 1894.
10. *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376–1430)*. Ed. PROCHASKA Antoni. Cracoviae, 1882.
11. ČELKIS, Tomas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų sutartys ir delimitacijos procedūra XIV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 25, p. 25–47.
12. ČELKIS, Tomas. Nuo teritorinio ruožo prie linijos: sienų sampratos pokyčiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 22, p. 58–73.
13. *Długossii Joannis. Historiae Polonicae*. Ed. PRZEZDZIECKI Alexander. T. 3–4. Cracoviae, 1876–1877.
14. *Documente privitoare la istoria României culese din archivele Polone. Secolul al XVI-lea*. Ed. CORFUS Ilie. București, 1979.
15. DUNDULIS Bronius. *Lietuvos užsienio politika XVI a*. Vilnius, 1971.
16. DZIUBIŃSKI Andrzej. Polsko–Litewskie napady na Tureckie pogranicze Czarnomorskie w epoce dwu ostatnich Jagiellonów. *Kwartalnik Historyczny*, Warszawa, 1996, r. 103 (z. 3), s. 53–86.
17. DZIUBIŃSKI, Andrzej. La province Turque d'Aqkerman–nouveau facteur politique et economique sur les confins meridionaux de l'Etat Polono–Lituanien au XVI siecle. *Revue Roumaine d'histoire*, Bucarest, 1996, t. 35, N° 3–4, p. 137–148.
18. DZIUBIŃSKI, Andrzej. *Na szlakach orientu. Handel między Polska a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku*. Wrocław, 1997.

19. DZIUBIŃSKI, Andrzej. *Stosunki dyplomatyczne Polsko–Tureckie w latach 1500–1572 w kontekście międzynarodowym*. Wrocław, 2005.
20. *Elementa ad fontium editiones*, t. 36 (*Documenta ex archyvo Regiomontano ad Poloniam spectantia, pars* 6). Ed. LANCKOROŃSKA Carolina. Romae, 1975.
21. *Elementa ad fontium*, t. 49 (*Documenta ex archyvo Regiomontano ad Poloniam spectantia, pars* 19). Ed. LANCKOROŃSKA Carolina. Romae, 1980.
22. FEBVRE, Lucien. La topographie des saints. *Annales d'histoire économique et sociale, 1929,* 1931, t. 3, N° 12, p. 596–597.
23. *Ghillebert de Lannoy (1386–1462). Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*. Ed. POTVIN Charles, HOUZEAU Jean-Charles. Louvain, 1878.
24. GOROVEI, S. Ştefam. Formation et évoliution de la frontière de la Moldavie Médiévale. *Revue Roumaine d'histoire*, Bucarest, 1996, t. 35, N° 3–4, p. 131–136.
25. INALCIK, Halil. *The Ottoman empire. The classical age 1300–1600*. London, 1995.
26. *Johann von Posilge*. Annalista Thorun. *Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. HIRSCH Theodor, TÖPPEN Max, STREHLKE Ernst. Bd. 3. Leipzig, 1866.
27. *Katalog dokumentów Tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1455–1672*. Opr. ABRAHAMOWICZ Zygmunt. T. 1 (cz. 1). Warszawa, 1959.
28. LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal; BENNIGSEN, Alexandre. Le khanat de Crimée au début du XVIe siècle: De la tradition mongole à la suzeraineté ottomane. *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1972, Vol. 13 N° 3, p. 321–337.
29. LEMERCIER-QUELQUEJAY, Chantal. Un condottiere lithuanien du XVIe siècle: Le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de la Seč Zaporogue d'après les Archives ottomanes. *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1969, Vol. 10, N° 2, p. 258–279.
30. *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*. Parengė VALIKONYTĖ Irena, ŠLIMIENĖ Neringa, VISKANTAITĖ-SAVIŠČEVIENĖ Saulė, STEPONAVIČIENĖ Lirija. Vilnius, 2007.
31. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*. Parengė BANIONIS Egidijus. Vilnius, 1993.
32. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7. Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, Rusijos senųjų aktų archyvo, fondo 389 – Lietuvos Metrika mikrofilmai.
33. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*. Parengė DUBONIS Artūras. Vilnius, 2002.
34. *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae*. Ed. DOGIEL Maciej. Vilnae, 1758.
35. *Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*. Vertė JONYNAS Ignas. Vilnius, 1966.
36. NORDMAN, Daniel. Des frontières. Au miroir de la France. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 2003, No. 5 (58), p. 1049–1053.
37. OCHMAŃSKI, Jerzy. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów Krymskich w XV–XVI wiéku. *Studija i materiały do historii wojskowości*, Warszawa, 1960, t. 5, s. 349–398.
38. SPULER, Bertold. Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa, Teil 1: Die Grenze des Großfürstentums, Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1941, 6, S. 152–170.
39. TOMCZAK, Andrzej. Z dziejów stosunków polsko–tureckich za Zygmunta 1548–1553. In: TOMCZAK, Andrzej. *Studia Historico–Archivistica*. Toruń, 2002, s. 35–69.
40. VEINSTEIN, Gilles. L'occupation Ottomane d'Očakov et le problème de la frontières Lituano–Tatare 1538–1544. *Passé turco–tatar présent soviétique. Etudes offertes a Alexandre Bennigsen*. Paris, 1986, p. 123–155.
41. VEINSTEIN, Gilles. Le rôle des tombes sacrées dans la conquête ottomane. *Revue de l'histoire des religions*, 2005, N° 4, p. 509–527.
42. *Акты, относящиеся к истории Западной России (1340–1506)*, т. 1. С.–Петербург, 1846.
43. *Акты, относящиеся к истории Западной России (1506–1544)*, т. 2. С.–Петербург, 1848.
44. Буджак, in: *Енциклопедія Сучасної України*, т. 3. Київ, 2004, с. 519.
45. ГАЛЕНКО, Олександр. Про татарські набіги на українські землі. *Український історичний журнал*, 2003, № 6, с. 52–68.
46. *Метрика Великаго Княжства Литовскаго (1545–1572). Книга посольская*. Изд. ОБОЛЕНСКИ, Михаил, ДАНИЛОВИЧ, Игнатий. Москва, 1843.
47. *Памятники дипломатических сношений древней России съ державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымского и Нагайскою ордами и съ Турціей (1474–1505). Сборник Императорскаго Русскаго Историческаго Общества* (toliau–СИРИО), т. 41. С.–Петербург, 1884.
48. *Памятники дипломатических сношений древней России съ державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московскаго государства съ Крымскогои Нагайскою ордами и съ Турціей (1505–1521). СИРИО*, т. 95. С.–Петербург, 1895.
49. ПЕТРУНЬ, Федір. Нове про татарську старовину Бозьско-Дністрянського степу. *Східний світ*, 1928, № 6, с. 155–171.
50. СЕРЕДА, Александр. Османская экспансия в Северо-Западном Причерноморье в XV–XVII в. *Bulgarian Historical Review*, 2009, № 1–2, с. 3–23.
51. СЫРОЕЧКОВСКИЙ, В. Е. Мухаммед-Герай и его вассалы. *Ученые записки Московского ордена Ленина Государственного Университета им. М. В. Ломоносова*. Вып. 61. История. Т. 2. Москва, 1940, с. 3–71.
52. ЧЕРКАС, Борис. *Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540)*. Київ, 2006.
53. ШАБУЛЬДО, Феликс. „Семеновы люди": их территория и роль в политических отношениях между Крымом и Литвой на исходе XV века. *Ruthenica*, Київ, 2010, т. 9, с. 57–75.

Komentarai

54. Atlikti konkretų istoriografinių pozicijų lyginimą nėra šio darbo uždavinys, bet galima pateikti bene naujausią žinomą istoriko A. Dziubińskio lenkiškos istoriografijos pavyzdį, kuriame nagrinėjami Osmanų imperijos politiniai santykiai su Lenkija ir LDK. Atrodo, kad autorius neįvertina LDK vaidmens šiame politinės istorijos kontekste [19].
55. Pavyzdžiui, 1512 m. kovo 16 d. Lenkijos karalius rašė LDK Ponų tarybai, jog slapta į jį kreipėsi turkų imperatorius (vardas neminimas, galima tik spėti, jog tai Bajezidas II, oficialiai valdęs iki 1512 m. balandžio 25d.), kuris, kerštaudamas Perekopo chanui Mengli Gerejui, norėjo jį pašalinti iš valdžios, nes pastarasis turkų vidinių kovų dėl valdžios metu rėmė jo oponentą (taip pat tenka numanyti, kad tai buvo prieš jį kariavęs sultono sūnus Selimas I (*Салымбекъ*), o jo vieton „pasodinti“ Šigą Achmatą (*Шиг Ахъмат*), kuris buvo Lenkijos karaliaus šalininkas [32] (už šią nuorodą dėkoju dr. Artūrui Duboniui ir Ingai Ilarienei). Šiuo atveju svarbu suprasti, jog sultonas pirmiausiai kreipiasi į Lenkijos karalių, o pastarasis savo ruožtu apie tai informavo LDK Ponų tarybą ir tarėsi dėl bendrų politinių sprendimų.
56. Šią istoriografinę poziciją savo tyrime išsakė Borisas Čerkasas [52].
57. [30]: nr. 71–72, p. 81–82, nr. 251, p. 214–215.
58. Lucienas Febvre'as, kalbėdamas apie istorinį (istorinės geografijos) struktūralizmą, skatina įvertinti žmogaus (žmonių bendruomenės) santykį su a) vandenimis (vandens telkiniais), b) miškais ir augmenija; atkreipti dėmesį į a) geografinio kraštovaizdžio ir žmonių įsikūrimo toje aplinkoje sąlygą, b) koncentruotų gyvenviečių-miestų sąlygą [22].
59. [23, 59–61]: „<...> *seigneur de Wallackie, il me donna ung chval, conduitte et truchemans et guides, et m'en alay par grans désers* <...>“.
60. *Taurica*, *Taurida* – taip graikai ir romėnai vadino Krymą.
61. V. E. Syroečkovskis šią upę laiko kaip kurį laiką egzistavusia LDK ir totorių sienos gaire, bet pastebi, jog totoriai jos ne itin paisė ir plačiai klajodavo ir už šios „ribos“ [51, 7–8].
62. [26, 222]: „<...> *und buwete eyn hus of den Nepper das flys, und die lant dorumb irgobin sich im. Das hus wart gebuwet wochen, nud his dis hus Sente Johannesburg* <...>“.
63. [13] T. 3, p. 527. 1444 m. atveju – „<...> *ad vada Dannubii versus Orschawa transiturus* <...>“, in: [13] T. 4, p. 711.
64. [45, 53], taip pat [40, 124]. E. Banionis šį „paklusimą“ turkams datuoja 1479 m. [3, 95]. Reikia pridurti, kad istoriografijoje yra dvi versijos – viena, jog Krymo chanatas buvo „paklusnus“ Osmanų vasalas, kita – Krymas ir po 1475 m. plėtojo savarankiškos politikos programą [28, 326–329]. Galima dar paminėti „kompromisinę“ V. E. Syroječkovskio pastabą, kad didžiausią Osmanų kontrolė buvo „koncentruota“ Krymo mieste, o nutolusiose stepėse gyvenimas mažai kuo kito ir chanų valdžia buvo mažiai varžoma [51, 4].
65. [47]: №. 35–37, c. 152–153, 157–158, 166 (1492 m.). Jau 1493 m. vyko plataus masto totorių atpuoliai, į kuriuos LDK buvo surengusi atsaką (№ 40, c. 180–184; № 43, c. 195–198).
66. [45, 55]. Moldovos istorikų kolektyviniame straipsnyje rašoma, kad XV a. 9 dešimtmetyje turkai intensyviai puldinėjo Podolę, o Moldovoje ir jų užimtame Kilijos bei Akermano ruože stiprino fortifikacinius įtvirtinimus [4, 52]. 1487 m. totoriai peržengę Dnieprą įsiveržė į LDK žemes: „*Thartaris, quorum quinque millia ad hanc partem fluvii Dnyepr navigaverant et bona regni et Lithwanie invaserant* <...>“ [9, 341].
67. [2]: nr. 215a, p. 361 (1503 m.). B. Čerkasas nurodo, jog 1524–1532 m. buvo turkų-totorių antpuolių į ukrainietiškas teritorijas apogėjus [52, 39].
68. [33, 192]. Panašiai dėl teritorijų susitarta 1535 m. [33, 236].
69. [1]: nr. 78, p. 81 (1537 m.); nr. 81, p. 86 (1537): „<...> *pagonys Totoriai Dnieprą jau peržengė* <...>“; nr. 82, p. 88 (1537 m.): „<...> *pasiruošę Totoriai peržengti Dnieprą ir į lauką stoti* <...>“. 1538 m. dokumente taip pat kalbama apie Dnieprą – sieną tarp Perekopo totorių ir LDK, in: ibid., nr. 124, p. 152 (1538 m.). 1539 m. vėl kilo totorių pavojus LDK žemėms: „<...> *daug žmonių, pagonių totorių, šiuo metu žygiuoja į Dniepro viršų* (ištakų link), *pro šalį Černigovo iki Lojevo kalno ir ten toliau tiesiai į mūsų valstybę, Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę* <...>“ (nr. 154, p. 197). Apie totorių ir turkų karinius puolimus XVI a. pirmoje pusėje žr. [52, 59–90].
70. [10, 487]: „<...> *mandavimus omnibus gentibus nostris omnium terrarum Valachie predicte vicinarum et inclitus frater nostre dominus Alexander alias Witowdus magnus dux Lythwanie suis pari modo in succursum prefati waywoode e vestigio proficisci* <...>“. Taip pat prašoma pagalbos iš Vokiečių ordino.
71. [42, 53–55]. Jonas Dlugošas, aprašydamas Lenkijos ir Turkijos karinius susirėmimus, dažnai mini Dunojų, ties kuriuo šalys ir susikauna, kaip antai 1440 m.: „<...> *plures naves in Danubio, qui castrum ab una parte circumfluit, hominibus armati onustas locat* <...>“; in: [13] T. 4, p. 652.
72. Pasak E. Banionio, dokumentuose Moldova vadinta įvairiai: Valakija, Moldovalakija, Moldoslavija, Bogdanija (taip vadino turkai) [3, 341].
73. [40, 125] (8 nuoroda). Vėliau 1502–1533 m. laikotarpyje ši taika buvo pratęsta 7 kartus. Taikos sutartis galiojo iki vieno iš susitarusių valdovo mirties ir truko iki 1548 m. Po to sutartį atnaujino Žygimantas Augustas [40, 126].
74. 1554 m. Moldovos vaivados Aleksandro amžinosios taikos sutartyje su Žygimantu Augustu minima šalių siena su LDK pagal Dniestrą [46, 106].
75. [17, 139; 19, 117–123]. Apie tokią susiklosčiusią situaciją liudijama 1540 m. spalio 30 d. Belzo vaivados Mykolo Sienievskio laiške Prūsijos kunigaikščiui Albertui [20, 91]. Taip pat žr. [50, 15–16].

76. [44, 519] (turkų k. *bucak* žymi teritorinį vienetą – „kampą“, „trikampį“); [40, 128]. Apie provincijos politinę ir ekonominę svarbą liudija kiek vėlesni 1570 m. mokesčių ir prekybiniai reglamentai. Juose aptarti svarbiausi mokesčių, pajamų, prekybininkų saugumo normatyvai, taip pat minimos ir paklausios prekės [5, 251–328].
77. [40, 134]. A. Dziubińskio teigimu, kurį laiką po 1538 m. turkų intervencijos pirmosios „ikidelimitacinės“ sienos plytėjusios stepinės „dykros“ [19, 121].
78. Žemėlapis parengtas remiantis žemėlapiu nr. 3 [19, 178].
79. [14, 35]: *„<…. qui una cum sandziacis fines de quibus nonnil est controversiae inspiciat, non quoque ut nostrum ad eodem fines regundos mittamus hortatur. Nos iam eandem rem aulicum nostrum quendam designavimus, qui expectabit in finibus regni et Magni Ducatus nostri Litvaniae nunctium maiestatis vestre <...>“*.
80. [27, 70–71]; taip pat žr. nr. 61, p. 72 (1542 m.). G. Veinsteinas pateikia archyvinių duomenų, jog 1542 m. balandį Lenkijos karūnos pasiuntinys vyko tartis dėl sienų [40, 138].
81. Čia minimas Simonas Olelkaitis, Aleksandro Olelkos sūnus [53, 63]. Taip pat žr. [30, 82].
82. 1542 m. rugsėjo 3 d. turkų pareigūnas Oşmān-Šāhas atsiuntė užklausą norėdamas sužinoti, kada ir kiek atvyks komisorių į susitikimą prie Savrano ir Kodimos upių demarkuoti sienos [27, 73]. Taip pat žr. [34, 57–61].
83. [27, 77–78]. Dokumentų registre perpasakotos sienos gairės: siena su Akermanu driekėsi nuo Savrano upės toliau į dešinę iki Pietinio Būgo ir toliau iki Dniepro leidžiantis iki Juodosios jūros, o ją palikus toliau į kairę pagal pakrantę link vietovės, vadinamos Deġirmen-Deresi, iki gyvenvietės āvul-Ova ir taip pasiekiant Dniestrą. G. Veinsteinas savo tyrime pateikė archyvinio dokumento, surasto Lenkijos Centriniame senųjų aktų archyve (Archiwum Główne Akt Dawnych), fragmentą, kuriame fiksuotas tikriausiai 1542 m. sienos aprašas: *„<...> siena pradėta žymėti nuo vietovės, vadinamos Savrano* [upės]. *Nuo dešinio kranto* [į rytus] *ji driekiasi iki Bugo; toliau iki Dniepro ir* [pagal jį] *iki Juodosios jūros. Nuo kairės pusės siena driekiasi iki slėnio, vadinamo malūno slėniu, ir iki Dniestro tiesiai Davudavu žemupio, kuris įteka į moldavų šalį. <...> totorių chanai* (Krymo – T. Č.) *valdo šią teritoriją jau daugiau nei 30 ar 40 metų <...>“* [40, 141]. Fragmento originalas surašytas turkų k. arabiškais rašmenimis, jis išverstas į prancūzų k.
84. Medresė (turkiškai *medrese*) – musulmonų mokyklos pastatų kompleksas, dažniausiai su mečete, minaretu.
85. [40, 147] (cituojama remiantis autoriaus vertimu į prancūzų k.), taip pat žr. [17, 141–142]. Reikia pridurti, kad nustatant sienas minimi islamiški palaidojimai ir mečečių griuvėsiai laikytini islamizacijos sklaidos priemone. Žinomi atvejai, tarp jų ir šis, kai tokiu būdu turkai užimtose teritorijose statydavo mečetę arba palaidodavo svarbų asmenį, ir tai tapdavo islamo piligrimų traukos objektais. Sykiu tai buvo argumentas, pateisinantis jų pretenzijas į užkariavimus (plačiau žr. [41; 49, 159–161]).
86. [40, 147]. 1555 m. rugsėjo 15 d. turkų dokumente liudijama, jog šalių sienos buvo derintos *„prieš 12 metų“* – vadinasi, 1543 m. [27, 153].
87. [1]: nr. 282, p. 352 (1543 m.); nr. 314, p. 387 (1544 m.). Apie tokias diplomatijos „užkulisių“ realijas – „suokalbius“, kurie sulaužydavo įvairias sutartis, yra daug liudijimų Maskvos, Krymo ir Osmanų XV a. antros pusės ir XVI a. diplomatinėje korespondencijoje [47; 48].

Gauta 2011 m. gegužės 23 d.
Pateikta spaudai 2011 m. rugpjūčio 5 d.

Summary

Territorial Borders of the Grand Duchy of Lithuania by the Black Sea in the 15th–16th Centuries

The article analyses the borders of the Grand Duchy of Lithuania (the GDL) "*by the Black Sea*" with Tartar Orders, Moldova and the Ottoman Empire in the 15th–16th centuries. The delineation of the borders of the GDL was conditioned by climatic-geographical conditions which influenced social and political processes. The relationship between nomadic inhabitants and the steppe territory was not "regular"; consequently, an elusive concept of territorial dependence on the political centre of the GDL was being formed. Tartar khans very often behaved as "independent" rulers; as a result, different understanding of the borders of the GDL was developed. In the 15th – the first half of the 16th centuries the GDL had borderlines, as conceived by the ruling elite, with Tartar Orders, Moldova and by the end of the 15th century there appeared the first territorial contacts with Osmans after they occupied Moldova cities Kilija and Belgorod near the Black Sea. Part of the borders of the GDL went along the Dnieper river and its bed as well as along the Black Sea. In the second half of the 15th century the first inventory of the borders of the GDL, known as "the borders of Simonas Olelkaitis", was compiled. In the 4th decade of the 16th century Osmans strengthened their positions between the Dniester and Dnieper rivers, and in 1540 – 1542 the delimitation process of Osman borders with Poland and the GDL was completed, and the "new" borderlines of countries were established.